

„Nem szabad a tollat kiadni a kezünkéből”

Tanulmányok a magyar keresztény egyházak
sajtóstratégiáiról*

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2022.2.8>

A Médiatudományi Intézet gondozásában, a *Médiatörténeti Könyvtár* sorozatban 2020-ban jelent meg Klestenitz Tibor *Fejezetek az egyházi sajtó történetéből* című tanulmánykötete. A nyolc fejezetből álló kiadvány egy bevezetőre és hét, hosszabb-rövidebb szaktanulmányra tagolódik. Noha a címben nagyvonalúan az „egyházi sajtó” megfogalmazás szerepel, az írások túlnyomó többsége mégis egyetlen közösséggel, a római katolikkal foglalkozik. Az aránytalanság annak köszönhető, hogy a szerző elsősorban a dualizmus és a két háború közötti, a társadalomban a legnagyobb arányszámmal jelen lévő, katolikus és protestáns felekezetek politikai heti- és napilapjait helyezte vizsgálódása középpontjába.¹

A bevezető tanulmány első lépésben az alapfogalom, a sajtószabadság egyházi szférában való tisztázására törekszik. Két különböző, akár ellentétesnek is értelmezhető irányból közelít a definícióhoz. Katolikus oldalon a 19. században a sajtó sokáig az

* KLESTENITZ Tibor: *Fejezetek az egyházi sajtó történetéből*. Médiatudományi Intézet, Budapest, 2020. 136. p. A címbeli idézet Serédi Jusztinián hercegprímás állítólagos kijelentése a német megszállást követően (130.).

¹ A recenzió az MTA–OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoport 19. századi Könyv- és Sajtótörténeti Műhelyének kutatási programja keretében készült.

A protestáns politikai napilap hiányáról bővebben: KLESTENITZ Tibor: A protestáns napilap kérdése Magyarországon, 1890–1918. *Egyháztörténeti Szemle*, 2018/4. 68–82.; KLESTENITZ Tibor: *Református, kálvinista, protestáns? Felekezeti napilap-alapítási tervek 1919–1931 között. Médiatörténeti tanulmányok*. Szerk. KLESTENITZ Tibor–PAÁL Vince. Médiatudományi Intézet, Budapest, 2020, 55–73.

egyház által elítélt tévtanok terjesztőjeként jelenik meg. A protestánsoknál azonban „nagyra értékelték a jogérvényesítés intézményes garanciáit jelentő sajtószabadságjogot” (7.), sőt felekezeti öntudatuk egyfajta alkotórészeként kezelték azt. A tanulmányból kiderül, hogy idővel azonban a két, folyamatosan formálódó megközelítés közös pontban találkozott. Az 1878-ban trónra lépő XIII. Leó pápa a világgal való párbeszéd csatornáiként értelmezte a modern kor kommunikációs eszközeit, miként a pesti református teológus és nyelvész, Ballagi Mór is a társadalom és sajtó harmonikus együttműködésére hívta fel a figyelmet 1880-ban (12–13., 17–18.).

A pápaság álláspontjának tanulmányozása valóban jó kiindulópont a sajtó vonatkozásában is. Többek között az is bizonyítja ezt, hogy a nyilvánosság és sajtó témaköre kiemelt helyet foglalt el az első budapesti nuncius, Lorenzo Schioppa 1920–1925 között keletkezett dokumentumaiban is. Állomáshelye elfoglalása után egyik első tennivalóját a katolikus sajtó helyzetéről való tájékozódás jelentette.² Jelentéseiben szóvá tette tapasztalatát, miszerint a katolikusok nem voltak képesek egyedül – azaz a protestánsok nélkül – érvényesülni a politikai nyilvánosság fő fórumain, a parlamentben és a sajtóban. A beszámolókból a későbbiekben is folyamatosan hangsúlyozta a sajtó használatának fontosságát.³

Felmerül azonban a kérdés, vajon a Rómából érkező útmutatások milyen fogadtatásra találtak a hazai társadalomban. Többek között erre reflektál például *A Nemzeti Újság az 1930-as évek második felében* című tanulmány, amelyben a szerző olyan horderejű kérdést igyekszik tisztázni, mint az 1937. évi, a

² KLESTENITZ Tibor: Bangha Béla jelentése a budapesti nunciusnak a Központi Sajtóvállalat helyzetéről. *Magyar Könyvszemle*, 2017/1. 67–80.

<https://doi.org/10.17167/mksz.2017.1.67>

³ Vö. „[...] mozgósítottam néhány jó tollú és buzgó újságíró, akik sajtókampanyt indítottak a cél érdekében, és reménykedem, hogy sikerül közvetve kiváltani egy parlamenti interpellációt is a kérdéssel kapcsolatban” – írta 1923 májusában a plébániaalapítók szükségessége kapcsán a nuncius. *Dai rapporti del primo nunzio apostolico in Ungheria S. E. Mons. Lorenzo Schioppa, 1920–1925. Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből, 1920–1925.* Szerk. SOMORJAI Ádám. METEM, Budapest, 2020. 157.

nemzetiszocializmust elítélő „Mit brennender Sorge” (Fokozódó aggodalommal) kezdetű pápai enciklika elméleti és gyakorlati fogadtatása. Sokatmondó e téren Baranyay Jusztin cisztercita szerzetes, jogtudós *Új Nemzedék*ben tett nyilatkozata, miszerint az enciklika igazolta a magyar katolikus sajtó addigi álláspontját. „Elhangzott a felszabadító, a megváltó szó, amelyre nemcsak a németek nagy hazájában, de nálunk is kimondhatatlanul nagy szükség volt. Mert az újabb generáció – beleértve a katolikus klérust is – jórésztben megbűvölten, megbabonázva nézett a németek totális államára.” (80.) Baranyay véleménye már csak azért is figyelemre méltó, mert összecseng a már említett, bő tíz évvel korábban keletkezett nunciusi jelentésekkel. Lorenzo Schioppa ugyanis folyamatosan nehezményezte a magyar társadalomban általa észlelt anomáliákat, hiszen tapasztalatai szerint számos, a keresztény tanítással ellentétes szokás (például a párbaj) teljes elfogadottságnak örvendett.

A fogalomtisztázó írást hét szaktanulmány követi, amelyek két részre oszthatók. Klestenitz Tibor egyrészt az addigi sajtótörténeti eredmények pontosítására, bővítésére törekszik, másrészt új típusú, javarészt személyesebb források beemelésével kívánja árnyalni azokat. A korábbi szakirodalom, elsősorban Gergely Jenő eredményeinek vizsgálata során a nyilvánosság terében mozognak az aprólékos és adatgazdag kutatások. A lapok és az újságírók állnak a középpontban *A Magyar Szó mint protestáns napilap?*, *Az első világháború a Görög Katolikus Szemle tükrében*, *A Nemzeti Újság az 1930-as évek második felében*, *Az Új Nemzedék 1936–1939 között*, *A Központi Sajtóvállalat lapjai a második világháború időszakában* című írásokban, amelyekben erősen felülreprezentált a politika- és eszmetörténet.

A kötet szerkesztésében a szerző elsősorban az időrendi sorrendre támaszkodott, olykor azonban tematikus kapcsolódások is felfedezhetők a tanulmányok között. A *Magyar Szó*val és a *Görög Katolikus Szemlé*vel foglalkozó tanulmányok például elsősorban a kisebb közösségen belül felmerülő nehézségeket mutatják be. Az előbbi esetében a református lelkészek körében egyszerre van jelen a harcias antiklerikalizmus, a politikai oportunizmus vádja és a lelkészek anyagi érdekeiért, valamint

társadalmi tekintélyéért való kiállítás elismerése. Utóbbi kapcsán pedig nem csupán a görögkatolikus egyházi, de az etnikai konfliktusokról – sőt, a frontvonal mögötti háborús állapotokról (például menekültek, hírek a hadifoglyokról, élelmiszer-ellátási problémák) – is tájékoztat.

A görögkatolikusokat az első világháború idején ért vádak (hazafiatlanság, ortodoxbarátság) egyébként nem voltak új keletűek. Már az 1840-es évektől kezdődően – a magyar nyelv ügye kapcsán – kiéleződött a magyar és a nemzetiségi vezetők viszonya a jelentős kiterjedésű munkácsi görögkatolikus egyházmegyében. A ruszin nemzetiségi mozgalom főleg kulturális síkon mozgott, élén az erősen asszimilálódott egyházi értelmiség állt. A magyar nemesség aránytalanul nagy tiltakozással fogadta az iskolaalapításra tett szerény kezdeményezéseket. Ez történt Bereg vármegyében is. A korabeli sajtó figyelemmel kísérte a vitákat. A *Regélő* folyóirat 1841-ben például arról cikkezett, hogy „nem a magyar király, hanem az orosz cár életéért” mondja imáját a helyi görögkatolikus papság. Még az 1842 márciusában megtartott megyei közgyűlést is befolyásolta a lap, miután statáriumot rendeltek el egy esetleges parasztfelkelés megakadályozására Beregben.⁴

Az utolsó három tanulmány szintén egy kisebb tematikus egységet alkot a Központi Sajtóvállalat lapjainak vizsgálatával. Mindamellett, hogy katolikus tárgykörben készültek, a korszaknak – 1930-as, 1940-es évek – megfelelően visszatérő elemekkel rendelkeznek, így például a szélsőséges ideológiák elleni fellépés, a belpolitikai jobbratolódás vagy az antiszemitizmus vizsgálata. A szerző elsősorban arra a kérdésre kereste a választ, mennyiben feleltek meg a szóban forgó kiadványok a katolikus értékeknek, illetve mennyiben szálltak szembe a „hitlerizáló törekvésekkel”.

Klestenitz Tibor új típusú kutatásokra is vállalkozott kiadványában. Eltávolodott a politikatörténeti dominanciától, és a nyilvánosság mögötti eseményekre koncentrált a *Szegény ember gazdag hagyatéka*, valaminta *Rendszerváltások sodrában* című

⁴ MOLNÁR Ferenc: *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye története 1848–1849-ben*. PhD-disszertáció. ELTE, Budapest, 2018. 71–72.

tanulmányaiban. Az 1920-as évek elején a katolikus lapokat modernizálni szándékozó Szabó László újságíró, lapszerkesztő, művelődéstörténész közvetlen, baráti kapcsolatairól tanúskodó leveleinek tanulmányozása egyrészt bepillantást enged a korabeli egyházi elit összetett sajtópolitikájába, másrészt érdekes vonásokkal színesíti a korabeli politikai vezetők többé-kevésbé ismert arcképét. Egy, a Tanácsköztársaság uralma alatt, 1919 júniusában keletkezett személyes hangvételű levélből például kiderül, hogy a budapesti bérnyújtásra készülő Csernoch János hercegprímás büszke volt arra, hogy „ország utolsó bíbornoka és első proletárja” lehet. (48.)

A kulisszák mögé engedő betekintés társadalomtörténeti, kultúrtörténeti megközelítést, illetve szabadabb vonalvezetést eredményez, amelyben több kérdést minden bizonnyal szándékoltnak hagy nyitva a szerző. A jezsuita Bíró Ferenc kezdeményezéséről, a *Szív* című, a többiekétől eltérően nem politikai, hanem hitbuzgalmi hetilap kapcsán fény derül egyebek mellett a katolikus férfiak vallási kérdésekben való általános tudatlanságára, vagy éppen a női önkéntesek szerepének jelentőségére. Például miután a Jézus Szíve Szövetség támogatta Szabó páter elképzeléseit, néhány lelkes tag egy szakácsnő, bizonyos Fehér Lujza vezetésével arra is vállalkozott, hogy a köztereken árusítsa a sajtóterméket. A szerkesztőség számára pedig a Szent Szív-apácák ajánlottak fel szobát Baross utcai intézetükben. (56.) Sőt, mivel a lap a Tanácsköztársaság alatt nem jelenhetett meg, a kiadóhivatal néhány női önkéntese úgy döntött, hogy népkonyhát indít az épületben, amelyben a szerkesztőség működött. A rendkívüli nehézségekkel járó munka hasznosnak bizonyult. A kommunisták, akik „látták, hogy ezeknek a vallásossága nem here, rideg, hanem tud dolgozni, szenvedni és szenvedve szeretni”, nem bántották őket, a szerkesztőség helyiségei pedig érintetlenül vészeltek át a proletárdiktatúrát. (62.)

Klestenitz Tibor tanulmányfüzére jó példa arra, hogyan érdemes egy kutatási területet újragondolni. A már meglévő eredményekkel, illetve Gergely Jenő hagyatékával a szerző tiszteletteljes kritikával dolgozott. Nem csupán pontosította, kiegészítette, de az eddig nem használt forrástípusok (például baráti levelezések,

hitbuzgalmi lapok) beemelésével, új tudományterületekkel (így nőtörténeti vonatkozásokkal) gazdagította az egyházi politikai sajtó történetét. Érdeemes lenne kezdeményezését – természetesen a szélesebb spektrumra helyezett források adottságainak megfelelően – folytatni. Ezáltal – miként arra a szerző is felhívja a figyelmet – „egyrészt az egyházhoz kötődő emlékiratszerzők és apológéták, másrészt a marxista történészek írásainál” árnyaltabb képet kaphatunk (53.), ami nem csak a sajtótörténet számára lenne előrelépés.

Bárány Zsófia